

Historia powstania i kształtowania się księgozbioru muzealnego i zasobu archiwalnego Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie” na przestrzeni lat 1969–2019 w kontekście specyfiki muzeów na wolnym powietrzu w Polsce

Ewa Zacharyasz

Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie”

Artykuł jest pierwszą próbą przedstawienia historii powstania i kształtowania się zasobu archiwalnego (Muzeum) „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie”¹ (obecna nazwa obowiązuje od 20 października 2010 roku) oraz księgozbioru muzealnego na przestrzeni lat 1969–2019 z uwzględnieniem specyfiki muzeów na wolnym powietrzu w Polsce. Historia obu zbiorów (dokumentacyjnego i bibliotecznego) nie była dotąd opracowywana, nie powstała również monografia na temat historii budowy, powstania i działalności Górnośląskiego Parku Etnograficznego w Chorzowie, która byłaby oparta na wyczerpujących wymienione kwestie poszukiwaniach źródłowych². Niniejszy tekst powstał głównie na podstawie dokumentów przechowywanych w archiwum zakładowym (M)GPE. Ważne informacje zawarto również w artykułach różnych autorów związanych z realizacją badań terenowych budownictwa drewnianego, stroju i folkloru prowadzonych na Górnym Śląsku w latach 1952–1963, opracowaniach naukowych zamieszczonych w czasopismach i wydawnictwach ciągłych. Cenny był ponadto materiał wspomnieniowy pozyskany w czasie rozmów z osobami, które uczestniczyły w tych badaniach oraz pracach związanych zarówno

■ 1 Dalej używać będę skrótu – (M)GPE.

2 W 2019 r. rozpoczęto prace związane z poszukiwaniem w archiwach źródeł dotyczących początków organizacji i budowy muzeum.

z powstaniem założeń projektowych i realizacyjnych zagospodarowania przestrzennego, jak i budową muzeum.

Rozwój muzealnictwa etnograficznego opartego na naukowym opracowywaniu zbiorów oraz działalności dydaktycznej i popularyzatorskiej nastąpił w Europie w 2. połowie XIX wieku, pod wpływem rozwijającego się w tym czasie (również na ziemiach polskich) regionalizmu, ruchu intelektualnego i społecznego. Niespotykany dotąd rozwój przemysłu miał bezpośredni wpływ na dokonujące się w niektórych regionach przekształcenia między innymi w obrębie zabudowy wsi. Szybko postępujące przemiany ładu przestrzennego obszarów wiejskich „z wyraźnym podziałem na tereny oraz architekturę miejską i wiejską”³ spowodowały, że pojawiło się przekonanie o potrzebie ochrony dziedzictwa narodowego oraz wypracowania zasad i metod budowlano-konserwatorskich, w tym doboru odpowiedniej kadry rzemieślników (do ochrony budownictwa drewnianego niezbędne było zatrudnianie specjalistów posiadających m.in. umiejętności realizacji robót ciesielskich) i materiałów budowlanych. Konieczne stało się również zaznajomienie wykonawców z problemami konserwacji oraz potrzebą specjalistycznych warsztatów z zakresu konserwacji zabytków ruchomych i prowadzenia prac budowlano-konserwatorskich⁴. W 1909 roku Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości zorganizowało w Warszawie I Konferencję Konserwatorską, na której powstał pierwszy polski dokument konserwatorski, w którym:

uwypuklono m.in. konieczność doboru wykonawcy prac budowlano-konserwatorskich, określono też niezbędny zakres prac inwentaryzacji i dokumentacji techniczno-kosztorysowej przed przystąpieniem do właściwych prac konserwatorskich (pkt. Ia-d). Prace winny być prowadzone z zastosowaniem materiałów i technik występujących w danym obiekcie (pkt. IId). Szeroko też zostały omówione zasady ustalania programu prac konserwatorskich w obiekcie zabytkowym. Znajomość tych zasad potrzebna jest nie tylko architektowi projektującemu zakres prac, ale i wykonawcy, aby w trakcie konserwacji nie nastąpiło naruszenie detali architektonicznych, usunięcie starych elementów konstrukcyjnych czy też zastosowanie niewłaściwych materiałów⁵.

■ 3 A. Rumińska, *Krajobraz i ład przestrzenny – resentyment czy konieczność?*, [@:] <http://dolnoslaskosc.pl/krajobraz-i-lad-przestrzenny,995.html>, dostęp: 28.05.2020.

4 T. Polak, *Wykonawstwo budowlano-konserwatorskie jako odrębna dziedzina sztuki budowlanej*, „Ochrona Zabytków” 1979, t. 32, nr 1, s. 19.

5 Ibidem, s. 19–20.

Dziś stwierdzić możemy, że muzealnictwo skansenowskie po przeszło stuletniej historii stało się bardzo ważną gałęzią muzealnictwa, realizującą statutowe zadania poprzez metody ochrony budownictwa drewnianego wypracowywane i udoskonalane przez dziesięciolecia:

Wiele muzeów na wolnym powietrzu stało się placówkami naukowymi, które w oparciu o wyszkolone kadry merytoryczne i techniczne realizują do dziś budowy ekspozycji według ustalonego programu⁶.

Muzea tego typu, oprócz celów i uwarunkowań wspólnych dla wszystkich podobnych instytucji, między innymi gromadzenia, upowszechniania oraz zapewnienia bezpieczeństwa zbiorom muzealnym, uwzględniają w swojej działalności rozległy i różnorodny zakres specyficznych zadań. Należą do nich choćby kwestie konserwatorsko-budowlane związane z realizacją planu zagospodarowania przestrzennego muzeum na kilkunastohektarowych terenach, bieżące remonty obiektów już posadowionych, ochrona krajobrazu otoczenia ekspozycji plenerowej oraz mikropejszażu zagród. Do specyficznych dla tego rodzaju muzeów należą prace związane z urządzeniem zieleni, tradycyjnymi pracami rolnymi i uprawami oraz hodowlą zwierząt.

Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie” to instytucja typu skansenowskiego. Wielohektarowe założenie przestrzenne, w układzie typu park o powierzchni 35,6 ha, prezentuje 78 obiektów drewnianego wiejskiego (w ograniczonym zakresie również pozachłopskiego: sakralnego i dworskiego) i małomiasteczkowego budownictwa ludowego z uwzględnieniem jego przestrzennego, czasowego, gospodarczego i społecznego zróżnicowania. Zagrody chłopskie i budynki wolnostojące, usytuowane wzdłuż trasy zwiedzania przypominającej wiejską drogę, zgrupowane są w odrębnych sektorach, które miały być – zgodnie z projektem – oddzielone od siebie ekranami zieleni. Wśród tych ostatnich wymienić można obiekty: przemysłu wiejskiego (folusz, garbarnia, kuźnia, wiatrak), sakralne (kościół, kapliczki), użyteczności publicznej (szkoła, karczma, areszt sołecki) oraz spichlerze (dworskie, chłopskie i plebański). Zabytki pochodzą z okresu od XVII wieku do lat 40. XX wieku z części Górnego Śląska znajdującej się obecnie w województwie śląskim oraz z Zagłębia Dąbrowskiego. Oprócz ekspozycji budownictwa drewnianego w latach 1975–2019 opracowano i zrealizowano również wystawy wnętrz wymienionych obiektów, które odtworzono zgodnie z ich dawnym wyposażeniem

i układem. W spichlerzach dworskich i w jednej ze stodół ośmiobocznych – o dużej kubaturze – eksponowane są wystawy stałe etnograficzne prezentujące ciekawe kolekcje muzealiów z zakresu rzemiosła wiejskiego, narzędzi rolniczych, środków transportu oraz młynarstwa wiejskiego. W mniejszych spichlerzach – chłopskich – można zapoznać się z tradycyjnymi sposobami przechowywania zboża i innych płodów rolnych oraz naczyniami zasobowymi. W latach 2014–2015 pozyskano nowe tereny o łącznej powierzchni 10,5 ha, na których zaplanowano: obszar dworski i sektor przemysłu wiejskiego oraz utworzenie nowych ekspozycji budownictwa ery przemysłowej (w 2017 roku posadowiono w tej części kościół ewangelicki z Bytomia-Bohrka) oraz parku archeologicznego.

W tym miejscu podjęty zostanie temat główny niniejszego artykułu – historia zasobu archiwalnego (M)GPE i księgozbioru muzealnego, bez których nie byłoby możliwe prowadzenie jego budowy (trwającej do dziś), badania terenowe, opracowywanie muzealiów, wydawnictw naukowych, popularnonaukowych i turystycznych oraz podejmowanie działalności edukacyjnej związanej z upowszechnieniem wiedzy o unikatowych kolekcjach muzealnych.

W pierwszej kolejności jednak należy rozważyć kwestię definicji terminów użytych na potrzeby artykułu w odniesieniu do omawianych zbiorów – zasobu archiwalnego (M)GPE (a–e) i wchodzących w jego skład dokumentacji: terenowej i sprawozdawczej dotyczącej organizacji muzeum (a), budowlano-konserwatorskiej (b), infrastruktury technicznej muzeum i koncepcyjno-projektowej (c), zbiorów fotograficznych, fonograficznych i audiowizualnych (d), fotograficzno-opisowej dokumentacji pracowni konserwatorskiej (e)⁷ oraz księgozbioru muzealnego.

Zasobem archiwalnym (a–e) określać będziemy dokumenty, które powstały lub zostały opracowane przez instytucje zewnętrzne, między innymi w toku sporządzania inwentaryzacji budownictwa ludowego na Górnym Śląsku i objazdów kontrolnych prowadzonych w latach 1953–1964, a także te, które powstały na potrzeby realizacji zagospodarowania przestrzennego i budowy muzeum lub zostały wytworzone przez samą instytucję w wyniku jej statutowej działalności w latach 1975–2019. Na podstawie ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach z 14 lipca 1983 roku dokumentacja ta przechowywana jest wieczyście (kat. A).

Określeniem dokumentacja terenowa i sprawozdawcza dotycząca organizacji muzeum (a) obejmujemy grupę dokumentów przechowywanych

■ 7 Dokumentacja jest bardzo obszerna, powstawała przez dziesięciolecia w pracowni konserwatorskiej (M)GPE w trakcie prac konserwatorskich przy ekspozatach ruchomych i obiektach kubaturowych, wymaga jednak osobnego omówienia.

w segregatorach i ułożonych topograficznie (uporządkowanie według powiatów i miejscowości, w których prowadzono penetracje terenowe), składającą się z kart formatu A4 zawierających rysunki, opisy tekstowe i fotografie wykonane w trakcie badań terenowych prowadzonych na Górnym Śląsku w latach 1953, 1956 i 1962. Dokumentacja ta wymaga opracowania: sporządzenia katalogu i zeskanowania zawartości.

Dokumentacja budowlano-konserwatorska (M)GPE (b) składa się z 1169 teczek, powstała w związku z wykupem typowanych do muzeum obiektów, pracami rozbiórkowymi, montażowymi i pomontażowymi oraz scenariuszami wyposażenia wnętrza⁸. Zawiera dokumentację konserwatorską, badawczą i projektową: historyczno-etnograficzną (studium naukowe obiektu), pomiarowo-rysunkową (inventaryzacja budowlano-konserwatorska), opracowań formalno-prawnych (m.in. operaty szacunkowe, opinie konstrukcyjne, orzeczenia mykologiczne, kosztorysy), projekty zieleni, dróg i dojazdów. Należą do niej również dziennik prac konserwatorskich prowadzony dla poszczególnych obiektów posadawianych na ekspozycji muzealnej oraz scenariusze zagospodarowania wnętrza mieszkalnych i gospodarskich. Większość obiektów architektonicznych, zarówno znajdujących się na ekspozycji muzealnej (M)GPE, jak i zaplanowanych do przeniesienia zgodnie z planem zagospodarowania przestrzennego, zaopatrzona jest w komplet opisanej dokumentacji. Osobną grupę tworzą dokumentacje pomiarowo-rysunkowe obiektów kubaturowych typowanych do przeniesienia, ale z różnych powodów nieuwzględnionych w planie zagospodarowania przestrzennego.

Bezpośrednio z budową muzeum związana jest dokumentacja infrastruktury technicznej, architektury i konstrukcji obiektów towarzyszących, a także koncepcyjno-projektowa (c). Powstała ona w związku z opracowywaniem różnych koncepcji zagospodarowania przestrzennego i lokalizacji (M)GPE. Składa się z 391 teczek w układzie rzeczowym zawierających między innymi: opinie górniczo-geologiczne, opisy warunków gruntowo-wodnych, szkice i projekty architektoniczne budynków zaplecza, pawilonu muzealnego, projektów zieleni, cieków wodnych, komunikacji oraz sieci zewnętrznej uzbrojenia całego terenu.

Ostatnią grupę omawianych dokumentów tworzą bogate zbiory fotograficzne, fonograficzne i audiowizualne (d), które powstały między innymi w efekcie prowadzonych w latach 50. i 60. XX wieku badań terenowych

■ 8 Omawiana dokumentacja powstała zgodnie ze wzorem wypracowanym w Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku i zaleconym do stosowania przez wszystkie muzea skansenowskie, zob. H. Olszański, *Dokumentacja konserwatorsko-budowlana...*, s. 44–45.

związanych z dokumentowaniem budownictwa drewnianego, realizacją planu zagospodarowania przestrzennego i projektów badawczych oraz prowadzeniem przez muzeum w kolejnych dziesięcioleciach różnorodnej działalności edukacyjno-upowszechnieniowej.

Do części dokumentacji fotograficznej, związanej ściśle z ekspozycją wiejskiego budownictwa drewnianego prezentowanego w muzeum, sporządzono katalog kartkowy (arkusze formatu A4) fotografii wykonanych w przedziale od lat 60. XX wieku do 2019 roku (obiektów *in situ*, z badań terenowych i wykonanych na ekspozycji oraz tysiące zdjęć eksponatów muzealnych) liczący obecnie 17 272 pozytywy, z czego do dziś zdigitalizowano 12 678. Katalog zdjęć w formie cyfrowej dostępny jest w sieci wewnętrznej muzeum.

Materiały zdjęciowe z obu wspomnianych katalogów były podstawą do opracowania naukowego muzealiów (przez pracowników merytorycznych) w postaci katalogu kart naukowych eksponatów kubaturowych i ruchomych. Początkowo miał on wersję kartkową, później cyfrową, którą opracowano z wykorzystaniem programów do ewidencji i zarządzania zbiorami: Kustosz (w latach 2000–2006), Musnet (od 2007 roku wprowadzane są bieżące opisy muzealiów), RegMus (od 2018 roku służy realizacji projektu związanego z kolekcją efektów badań terenowych prof. Adolfa Dygacza).

Fotografie, uprzednio przygotowane do druku⁹, wykorzystane zostały w różnego rodzaju publikacjach wydanych drukiem oraz w opracowaniach cyfrowych popularyzujących zbiory (M)GPE. Setki czarno-białych zdjęć archiwalnych i współczesnych kolorowych fotografii ujmujących składowe ekspozycji muzealnej zamieszczono w przewodniku turystycznym po muzeum¹⁰, jak również w jego wirtualnym wydaniu (aplikację można uruchomić na tabletach dostępnych w kasie) oraz na interaktywnej mapie zamieszczonej na stronach internetowych instytucji¹¹. Podobną liczbę zdjęć archiwalnych wykorzystano w 20 zeszytach wydawnictwa popularnonaukowego pt. „Historia, ludzie, miejsce. Zeszyty Budownictwa Drewnianego Muzeum »Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie«”, w artykułach zamieszczanych między innymi w „Roczniku Muzeum »Górnośląski Park

■ 9 Opracowaniem zdjęć i katalogowaniem omawianych zbiorów od 1992 r. zajmuje się Antoni Kreis, zatrudniony na stanowisku dokumentalisty. Jest on również autorem znakomitej większości zdjęć i filmów wykonanych w czasie badań terenowych, imprez folklorystycznych, zajęć edukacyjnych i dokumentowania stałych oraz czasowych wystaw muzealnych.

10 *Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie”. Przewodnik*, oprac. E. Zacharyasz, Chorzów 2016.

11 *Mapa interaktywna*, [@:] <http://muzeumgpe-chorzow.pl/pl/dla-zwiedzajacych/mapa-interaktywna>, dostęp: 26.05.2020.

Etnograficzny w Chorzowie» oraz na wystawach stałych i czasowych organizowanych w muzeum¹².

W skład wspomnianego katalogu cyfrowego, zamieszczonego w sieci wewnętrznej muzeum, wchodzi ponadto w liczbie 5037 pozytywów między innymi zdjęcia kościołów drewnianych z województwa śląskiego (autorstwa Antoniego Kreisa), które zostały wykorzystane przy opracowywaniu tablic informacyjnych umieszczonych na Szlaku Architektury Drewnianej Województwa Śląskiego. Katalog zawiera również 2007 unikalnych szklanych klisz fotografii wykonanych w pracowni fotograficznej Franciszka Mielczarka w Ciasnej (powiat lubliniecki, województwo śląskie) w latach 30. XX wieku.

Do grupy materiałów fotograficznych, które czekają na opracowanie i digitalizację, należą: dokumentacja fotograficzna (zdjęcia kolorowe) z działalności upowszechnieniowej muzeum wykonana w końcu lat 70. XX wieku (m.in. pierwsze folklorystyczne imprezy plenerowe) i dokumentowane w następnych dziesięcioleciach wystawy, działalność w ramach edukacji regionalnej, przeglądy konkursowe „WICI” i inne. Do bardzo cennych należą liczne zdjęcia z badań terenowych prowadzonych przez pracowników merytorycznych (M)GPE (m.in. Damiana Adamczaka, Tomasza Liboskę i Antoniego Kreisa) na temat rzemiosła ludowego, młynów wodnych, obrzędów i zwyczajów ludowych oraz bardzo cenna kolekcja analogowych negatywów zdjęć kościołów drewnianych z terenu Górnego Śląska (6497 klatek) autorstwa Józefa Matuszczaka.

Obecnie trwają działania na rzecz opracowania wersji cyfrowej i udostępnienia archiwum etnograficznego prof. Adolfa Dygacza w ramach projektu pt. „Digitalizacja zbiorów prof. dr. hab. Adolfa Dygacza (Etap II)” (dzięki funduszom Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego). Kolekcja znajduje się w części fonograficznej zbioru (d) i składa się z 47 archiwalnych nagrań audio na taśmach szpulowych połączonych z dokumentacją tekstową pieśni ludowych, ich zapisów nutowych, informacji etnograficznej itd.

■ 12 Do bardzo ciekawych przedsięwzięć należy m.in. organizowany w muzeum cykl wystaw pt. „Jeden przedmiot, wiele opowieści”, na których prezentowane ekspozyty muzealne „prowadzą swój drugi żywot”, a pojedynczy zabytek „Współuczestniczy wraz z grupą innych obiektów w opisie rzeczywistości, dzięki której ten przedmiot mógł zaistnieć. Upamiętnia wiedzę technologiczną i wrażliwość estetyczną swojego twórcy”, zob. Z. Skuza, *Ekspozycje w muzeach na wolnym powietrzu jako sposób zapamiętania przeszłości*, „Biuletyn Stowarzyszenia Muzeów na Wolnym Powietrzu w Polsce” 2006, nr 9, s. 78.

W poprzednim etapie opracowano, zdigitalizowano oraz udostępniono na stronach internetowych za pośrednictwem platformy System Informacji Muzealnej¹³ oraz Śląskiej Biblioteki Cyfrowej ponad dwieście pieśni w postaci skanów tekstów, nut i ich współczesnych zapisów nutowych, w obecnie realizowanym liczba ta wzrośnie do kilkunastu tysięcy. Na tych samych stronach dostępnych jest również, w wersji cyfrowej, blisko dziewięćset oryginalnych nagrań pieśni zarejestrowanych przez prof. A. Dygacza w latach 50., 60. i 70. XX wieku w dawnym powiecie lublinieckim, po realizacji aktualnego projektu będzie ich kilka tysięcy z różnych rejonów Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego.

Zbiór fonograficzny – część zbioru (d) – zawiera ponadto cenne nagrania na analogowych nośnikach zapisu: 23 kasety magnetofonowe, na których utrwalono występy regionalnych zespołów folklorystycznych podczas organizowanego w muzeum dorocznego Wojewódzkiego Przeglądu Zespołów Folklorystycznych „WICI”¹⁴, oraz 33 taśmy wideo z rejestracjami prowadzonych przez muzeum badań terenowych w ramach programu z 1994 roku zainicjowanego przez Ministerstwo Kultury i Sztuki dotyczących ochrony w Polsce ginących zawodów oraz umiejętności rękodzielniczych. Bogata jest również dokumentacja filmowa imprez plenerowych organizowanych w (M)GPE. Archiwum zawiera 15 płyt DVD z nagraniami filmowymi realizowanymi podczas wspomnianych badań terenowych, które zostały zmontowane i przygotowane przez A. Kreisa na potrzeby publicznych projekcji, oraz filmową dokumentację (9 godzin nagrań w wersji cyfrowej) z rozbiórek obiektów budownictwa drewnianego przeniesionych do muzeum.

Literatura przedmiotu na temat organizacji i funkcjonowania bibliotek muzealnych jest bardzo skromna. Najnowsze artykuły powstały w związku z konferencjami zorganizowanymi przez Muzeum Śląskie w Katowicach pt. „Biblioteki muzealne dziś i jutro” (4 czerwca 2019 roku) oraz Bibliotekę Muzeum Warszawy pt. „Biblioteka muzealna wczoraj, dziś, jutro” (18 października 2019 roku). Poruszano w ich trakcie tematy związane z funkcjonowaniem księgozbiorów w instytucjach macierzystych, współpracą między nimi oraz wyzwaniem i kierunkami zmian, przed którymi stoją.

■ 13 Platforma jest rozwinięciem systemu RegMus, z którego muzeum korzysta od 2018 r., wprowadzone w nim dane umożliwiają publikowanie ich na stronie simuz.pl (zbiory.muzeumgpe-chorzow.pl).

14 Celem „WICI” była ochrona, popularyzowanie, dokumentowanie lokalnych tradycji muzykowania, śpiewu i tańca, a także ludowych zwyczajów i obrzędów dorocznych, rodzinnych, towarzyskich oraz zajęć gospodarskich przedstawianych w formie inscenizacji zgodnych z tradycją własnego regionu.

Określenia „biblioteka muzealna” i „księgozbiór muzealny” w piśmiennictwie używane są często zamiennie, mają jednak, jak podkreśla Sebastian Tempczyk, ścisły związek z miejscem w strukturze organizacyjnej danej placówki muzealnej:

Idąc tym tropem, za bibliotekę muzealną uznać należy każdą wyodrębnioną jednostkę organizacyjną muzeum, której głównym zadaniem jest gromadzenie, opracowywanie i udostępnianie zgromadzonych w muzeum książek. [...] Natomiast księgozbiór muzealny, nazywany również „zbiorami bibliotecznymi”, jest to określenie używane na oznaczenie zgromadzonego w danym muzeum zbioru, kolekcji książek i innych publikacji, które nie stanowią odrębnej jednostki organizacyjnej¹⁵.

Na tej podstawie używane będzie określenie księgozbiór muzealny. Jego funkcjonowanie związane było zawsze z danym działem (podobnie jak zasób archiwalny) i podporządkowany był zarówno ustawie o bibliotekach z 27 czerwca 1977 roku (Dziennik Ustaw nr 85, poz. 539), jak i statutowi muzeum¹⁶.

Czas powstawania i kształtowania się zasobu archiwalnego i księgozbioru muzealnego (M)GPE można podzielić na dwa etapy: pierwszy związany bezpośrednio z okresem budowy muzeum na wolnym powietrzu oraz datą jego powstania – 1 sierpnia 1974 roku¹⁷ – jako odrębnej od Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu instytucji i trwający do końca 2012 roku. W latach 1975–1987 omawiane zbiory znajdowały się w starej siedzibie muzeum (murowanym baraku), w Dziale Etnografii, w kolejnych latach (1987–2012) w Dziale Edukacji, następnie w Dziale Nauki i Edukacji, a od 2014 roku (wraz z przejściem pracownika opiekującego się zasobem na inne stanowisko) – w Dziale Nauki¹⁸.

■ 15 S. Tempczyk, *Księgozbiory muzealne w Sochaczewie, Rybnie, Skierniewicach i Wyszogrodzie*, „Biuletyn EBIB” 2014, 7 (152), s. 1, [@:] <http://ebibojs.pl/index.php/ebib/article/view/346>, dostęp: 23.03.2020.

16 Statut Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie”, rozdz. 2, par. 7, pkt 14, załącznik do uchwały nr IV/43/2/2013 Sejmiku Województwa Śląskiego z 28 października 2013 r.

17 Do tego czasu nadzór merytoryczny nad budową skansenu sprawował Zespół Realizatorski, powołany przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach, działający przy Okręgowym Muzeum Górnośląskim w Bytomiu.

18 Opiekę nad zasobem archiwalnym i księgozbiorem muzealnym sprawowała w tym okresie Ewa Zacharysz, kierownik Działu Edukacji do 2012 r., następnie pracownik Działu Nauki i Edukacji, a od 2014 r. Działu Nauki MGPE.



Fot. 1. Dawna siedziba muzeum usytuowana na zapleczu gospodarczym

Fot. E. Zacharyasz, 2019 rok

Drugi etap zaczyna się z początkiem 2013 roku, w którym oddano do użytku budynek wielofunkcyjny. Wówczas księgozbiór muzealny przeniesiono do oddzielnego pomieszczenia, założonego na ten cel już w fazie projektowej nowej siedziby, na drugim piętrze (zajmowanym obecnie w całości przez Dział Nauki), w bardzo dobrze oświetlonym pomieszczeniu o powierzchni około 50 m². Książki ułożono na 28 drewnianych regałach. W projekcie budowlanym dla zbiorów książkowych przewidziano część magazynową w podziemiach budynku, praktyka wyznaczyła jednak inne priorytety.



Fot. 2. Nowa siedziba muzeum – budynek wielofunkcyjny

Fot. E. Zacharyasz, 2019 rok

W tym samym czasie zasób archiwalny przeniesiono i złożono na pierwszym piętrze w części objętej kontrolą dostępu, w pomieszczeniu magazynowym o powierzchni 29,2 m². Wspomnianą dokumentację aktową (a, b, c) ułożono w stacjonarnych metalowych, zamykanych i ponumerowanych szafach aktowych (20 sztuk) z nadstawkami (19 sztuk).

23 lutego 2018 roku, w porozumieniu z dyrektorem Archiwum Państwowego w Katowicach, uzgodniono przepisy kancelaryjno-archiwalne, które na mocy Zarządzenia Dyrektora Muzeum nr 5/2018 z 9 marca 2018 roku zaczęły obowiązywać od 3 kwietnia 2018 roku. Od tego czasu omawiany zasób archiwalny stał się częścią archiwum zakładowego (M)GPE i objęty został nadzorem Archiwum Państwowego w Katowicach. Pomieszczenie magazynowe archiwum zakładowego umożliwia przechowywanie ogółem 107 m.b. dokumentacji aktowej (z czego wykorzystanych jest 40,5 m.b.) i wyposażone jest między innymi w termohigrometr Testo 174H z rejestratorem danych. Osobą odpowiedzialną za prowadzenie archiwum jest Grzegorz Teneta, który ukończył kurs kancelaryjno-archiwalny I stopnia i ma wyższe wykształcenie uwzględniające archiwistykę.



Fot. 3. Budynek pracowni konserwatorskiej na zapleczu gospodarczym

Fot. E. Zacharyasz, 2019 rok

Historia przechowywania i udostępniania zasobu archiwalnego (M)GPE zaczyna się prawdopodobnie z chwilą powstania w latach 1965–1969 zaplecza budowlanego w postaci murowanych parterowych budynków z przeznaczeniem na magazyny drewna, wiatę do impregnacji, stolarnię i budynek administracyjno-socjalny. Ten ostatni stał się w pierwszej

kolejności siedzibą personelu technicznego Przedsiębiorstwa Państwowego Pracowni Konserwacji Zabytków w Krakowie (od 1969 roku również siedzibą pracowników przyszłego muzeum), który realizował na Górnym Śląsku przedsięwzięcia budowlano-konserwatorskie, między innymi budowę (M)PGE pod kierownictwem inż. Józefa Kopacza. W tym czasie dokumentacja (b, c) została prawdopodobnie przekazana przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach Adama Kudłę¹⁹ i złożona w szafach (w jednym z pomieszczeń wspomnianego budynku). Opiekowała się nią Helena Sobolewska, konserwatorka zabytków, zatrudniona w muzeum do marca 1972 roku²⁰.

W pierwszych dziesięcioleciach budowy z zasobu archiwalnego (M)GPE (a-d) korzystano prawdopodobnie głównie podczas prowadzenia robót budowlano-konserwatorskich związanych z realizacją projektu zagospodarowania przestrzennego. Dopiero od lat 90. XX wieku sięgano do niego, w szczególności dokumentacji (b) i (d), w związku z organizacją zajęć o charakterze edukacyjnym, realizacją prac projektowych związanych z rekonstrukcją typowanych wcześniej obiektów, które nie przetrwały *in situ* do czasów współczesnych, w wydawnictwach o charakterze przewodnikowym, albumowym oraz w opracowaniach naukowych i popularno-naukowych.

W celu ułatwienia dostępu do zasobu archiwalnego w latach 90. XX wieku opracowano zbiory dokumentów (b, c). W pierwszej kolejności opracowano system sygnatur²¹ dla obu części oraz opatrzone nimi każdą z teczek, następnie wpisano je do osobnych inwentarzy. Opracowano też dla nich oddzielne katalogi kartkowe. Układ kart dla części (b), podobnie jak teczek w szafach, odzwierciedlał położenie obiektów kubaturowych na ekspozycji muzealnej. Karty katalogowe dla części (c) ułożone zostały rzeczowo, jednak te czki na półkach stoją według nadanych im numerów inwentarzowych.

■ 19 Autorka nie dotarła do informacji potwierdzających to przypuszczenie.

20 Informacje te uzyskano w rozmowie z Barbarą Heidenreich (28.04.2020). Przebieg działalności konserwatorskiej Heleny Sobolewskiej zachował się w pisany przez nią w okresie od 1969 do marca 1972 r. dzienniku prac konserwatorskich prowadzonym dla obiektów typowanych i posadawianych w owym czasie na ekspozycji muzealnej.

21 System sygnatur – przykładowo: A/I/1/1-9, gdzie A oznacza sektor na ekspozycji muzealnej, I – numer zagrody, 1 – kolejne numery nadane obiektom na ekspozycji muzealnej, 1-9 rodzaj dokumentacji, np. etnograficzna (1), zieleni (6) itd. – opracowany dla dokumentacji (b) jest wspólny również dla zbiorów (d) w części fotograficznej będącej integralną częścią archiwum zakładowego (M)GPE, opracowywanej od 1992 r. przez Antoniego Kreisa – dokumentalistę.

Przełomowym momentem dla ochrony zasobu archiwalnego (M)GPE i upowszechnienia udostępniania zawartych w nim dokumentów było przygotowane w 2006 roku, przez pracownika opiekującego się wówczas zbiorami, dokumentacji (b) do zeskanowania i opracowania w wersji cyfrowej, w formacie .pdf²². Było to pierwsze w tym czasie przedsięwzięcie tego typu zrealizowane w krajowym muzeum skansenowskim. Powstały dwie wersje cyfrowe tego samego zbioru: do wydruków wielkoformatowych i dla czytelników – w formie podglądu. Zlecenie wykonała firma „E-ARCHIW” z Katowic. Wersja cyfrowa udostępniana jest od tego czasu przede wszystkim pracownikom merytorycznym muzeum, studentom uczelni technicznych, wykonawcom prac zleconych przy zabytkowych obiektach posadowionych na ekspozycji muzealnej (M)GPE oraz autorom publikacji naukowych i popularnonaukowych wydawanych przez muzeum.

Historia powstania księgozbioru muzealnego zaczyna się od momentu przekazania w 1978 roku przez Bibliotekę Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu do istniejącego już wówczas od prawie czterech lat Górnośląskiego Parku Etnograficznego w Chorzowie 245 woluminów dubletów²³ oraz 442 woluminów druków zwartych, czasopism i wydawnictw ciągłych pochodzących z księgozbioru doc. Józefa Ligęzy²⁴, które wpisano do ksiąg inwentarzowych dla wydawnictw zwartych oraz czasopism i wydawnictw ciągłych.

W tym miejscu wypada wspomnieć szerzej o tej wyjątkowej osobie, mającej nieocenione zasługi w badaniu kultury Śląska oraz bezpośredni związek z powstaniem górnośląskiego muzeum na wolnym powietrzu, którego współinicjatorem był już od 1952 roku.

Urodził się 28 lutego 1910 roku w Piaskach koło Krakowa. Był synem Jana Ligęzy, pracownika Muzeum Etnograficznego w Krakowie, badacza historii regionalnej, co zapewne miało wpływ na jego zainteresowania

■ 22 Ze skanowania wyłączono dokumentację zakupu obiektów kubaturowych i innych muzealiów oraz kosztorysy budowlane.

23 Protokół zdawczo-odbiorczy z dnia 10 II 1978 r. [podpisany przez Wyszymirskiego]: „Biblioteka Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu przekazuje Muzeum Wsi Górnośląskiej w Chorzowie 245 wol. dubletów niżej wyszczególnionych” (na tej samej stronie rozpoczyna się wykaz tytułów książek i czasopism, protokół przechowywany jest w dokumentacji bieżącej Działu Nauki).

24 Protokół zdawczo-odbiorczy z dnia 14 II 1978 r., s. 1 [podpisany przez Wyszymirskiego]: „Biblioteka Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu przekazuje Muzeum Wsi Górnośląskiej w Chorzowie 442 wol. dubletów ze zbioru po doc. Józefie Ligęzie” (na tej samej stronie rozpoczyna się wykaz tytułów książek i czasopism; w 1969 r. nastąpiła zmiana nazwy muzeum na Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie, pomimo tego sporządzający dokument z niewiadomych powodów posłużył się poprzednią nazwą; protokół przechowywany jest w dokumentacji bieżącej Działu Nauki).

zawodowe. W latach 1928–1932 Józef Ligęza studiował historię, etnografię i geografię na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, uzyskując stopień magistra geografii i magistra filozofii w zakresie historii. W 1934 roku zamieszkał na Górnym Śląsku, w Chorzowie. Jeszcze w tym samym roku przystąpił, wraz z muzykologiem Stefanem Marianem Stoińskim, do prac związanych z wydaniem wielkiego zbioru pieśni śląskich zgromadzonych w archiwum Akademii Umiejętności w Krakowie oraz zbiorów miejscowych folklorystów. W 1938 roku ukazał się drugi tom pt. *Pieśni ludowe z polskiego Śląska*, a publikację trzeciego tomu przerwała II wojna światowa, podobnie jak badania terenowe pierwszej etnograficznej ekspedycji na Śląsku, zorganizowanej w 1939 roku przez Komitet Wydawnictw Śląskich Polskiej Akademii Umiejętności oraz Muzeum Śląskie w Katowicach pod kierunkiem Mieczysława Gładysza, w których Józef Ligęza wziął udział.

5 marca 1945 roku wrócił na Górny Śląsk, do Katowic i rozpoczął dzieło intensywnej odbudowy zniszczonych struktur instytucji kultury, społecznego życia kulturalnego i naukowego. Spośród bardzo wielu inicjatyw wymienić tu można ważniejsze, związane z prowadzeniem i publikowaniem badań etnograficznych, między innymi tych dotyczących prac projektowych budowy (M)GPE. W latach 1945–1948 był członkiem Komisji Etnograficznej Instytutu Śląskiego w Katowicach i brał udział w pierwszej powojennej naukowej ekspedycji zorganizowanej w 1946 roku przez Polską Akademię Umiejętności w Krakowie pod kierunkiem M. Gładysza na obszarze Śląska Opolskiego. Wspomniane badania terenowe wraz z poszukiwaniami przedwojennymi zakończono opublikowaniem zbiorowej pracy pt. *Śląsk, ziemia i ludzie* wydanej w 1948 roku przez Instytut Śląski w Katowicach²⁵.

W 1949 roku Józef Ligęza założył oddział śląski Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, którego był wieloletnim prezesem. Potwierdzeniem niezwyklej aktywności badacza na polu etnograficznym jest akcja zbierania folkloru zorganizowana w latach 1950–1955 na zlecenie Państwowego Instytutu Sztuki w Warszawie, która swym zasięgiem objęła cały Śląsk. Kierował wówczas zespołem składającym się ze znanych badaczy folkloru, między innymi Jana Taciny, Stanisława Wallisa, Adolfa Dygacza i Józefa Majchrzaka²⁶.

■ 25 J. Ligęza, *Lud*, [w:] *Śląsk, ziemia i ludzie*, red. R. Lutman i K. Popiołek, Katowice – Wrocław 1948, s. 167–210, gdzie autor „przedstawił zarys kultury ludowej w nowym metodycznie ujęciu, przy wykorzystaniu warsztatu naukowego historyka”, zob. E. Jaworski, *Józef Ligęza 28 II 1910–24 XII 1972*, „Lud”, 1974, t. 58, s. 362.

26 E. Jaworski, *Józef Ligęza...*, s. 363.

Był wykładowcą na Uniwersytecie Śląskim (etnografia i folklorystyka), gdzie w uznaniu zasług i osiągnięć naukowych został mianowany docentem. W latach 1959–1968 kierował zespołem²⁷ do badań nad współczesnym stanem kultury ludowej Górnego Śląska. Od 1952 roku pracował w Muzeum Górnośląskim w Bytomiu, a w latach 1963–1972 był jego dyrektorem. Zajmował się folklorem wiejskim, rozwijając też badania nad współczesnymi przemianami kulturowymi, kulturą grup zawodowych, zwłaszcza górników. Był konsultantem i redaktorem wydawnictw muzealnych w Gliwicach, Zabrze i Cieszynie oraz autorem licznych opracowań, między innymi *Śląska kultura ludowa*, *Ludowa literatura górnicza*, *Kultura ludowa Górnego Śląska*. W niniejszym artykule przedstawiono tylko niewielki wycinek twórczej pracy i działalności tego wybitnego etnografa, folklorysty, działacza społecznego i kulturalnego²⁸, który zmarł przedwcześnie 24 grudnia 1972 roku w Katowicach. Fragment jego warsztatu naukowego – zbioru książek i czasopism, z których korzystał, będąc w pełni sił twórczych – stanowi symboliczną część księgozbioru muzealnego (M)GPE. Dr Eugeniusz Jaworski (etnograf i antropolog kultury, kustosz w Muzeum Górnośląskim w Bytomiu, długoletni współpracownik prof. Mieczysława Gładysza i doc. Józefa Ligęzy oraz autor m.in. rozprawy doktorskiej poświęconej budownictwu drewnianemu na Górnym Śląsku) we wspomnieniu pośmiertnym o Józefie Ligęzie napisał, że „uosabiał współczesny wzorzec etnografa praktyka, folklorysty, muzeologa, którego wnikliwie poznanie przydać może wiele walorów pracy młodszego pokolenia”²⁹.

Do 1987 roku księgozbiór znajdował się pod opieką Barbary Heidenreich – etnografki, długoletniego pracownika muzeum i późniejszego dyrektora tej instytucji. W 1987 roku powierzono go Ewie Zacharyasz – z wykształcenia bibliotekoznawcy i informatyka naukowego. Od tego czasu uzupełniano go w większości poprzez zakupy oraz prenumeratę czasopism. Przyjmowano również publikacje wydawane przez muzea i przekazywane w ramach wymiany wydawnictw³⁰.

■ 27 W badaniach zespołowych brali m.in. udział: Maria Żywirska, Maria Suboczowa, Stefan Łysik, Ludwik Dubiel, Eugeniusz Jaworski, Irena Bukowska-Floreńska, Barbara Bazieli, Krystyna Kaczko, Bernadeta Turno, za: E. Jaworski, E. Kosowska, *Antropologia i hermeneutyka. O tekstach Józefa Ligęzy*, Katowice 1994, s. 78.

28 Biogram na podstawie artykułu wspomnieniowego: E. Jaworski, *Józef Ligęza...*, s. 360–371; oraz opracowania: E. Jaworski, E. Kosowska, *Antropologia...*, s. 78.

29 E. Jaworski, *Józef Ligęza...*, s. 367.

30 Działalność wydawnicza muzeum rozpoczęła się w 1997 r. wydaniem pierwszych opracowań monograficznych: B. Bazieli, *Śląskie stroje ludowe*, Chorzów 1997 oraz K. Turek, *Górnośląskie pieśni ludowe*, Chorzów 1997, a rozwinęła się szczególnie intensywnie od 2013 r. Z tym faktem wiąże się szeroka wymiana wydawnictw

Innym cennym źródłem w następnych latach było przejmowanie na podstawie przekazania większych partii książek od instytucji lub stowarzyszeń oraz darów od osób prywatnych. W 2012 roku księgozbiór powiększył się o 367 woluminów książek i czasopism biblioteki metodycznej zlikwidowanego w 1993 roku Wojewódzkiego Ośrodka Kultury w Katowicach, przekazanych przez Wojewódzką Bibliotekę Publiczną w Katowicach. Są to wielojęzyczne opracowania między innymi o tematyce etnograficznej, z zakresu historii sztuki, architektury, teatru, tańca oraz historii regionalnej. W tym samym roku Śląski Oddział Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego przekazał na własność księgozbiór zdeponowany od wielu lat w (M)GPE i liczący 210 woluminów (z przewagą czasopism i wydawnictw ciągłych) o podobnej tematyce. Dzięki tym nabytkom uzupełniono brakujące numery czasopism fachowych, między innymi „Ludu”, „Etnografii Polskiej”, „Prac i Materiałów Etnograficznych”, „Polskich Strojów Ludowych”, z lat 50. i 60. XX wieku. Były to bardzo wartościowe nabytki, bowiem w tych latach w całej Polsce prowadzono inwentaryzację budownictwa drewnianego oraz intensywne penetracje terenowe, w wyniku których powstawały ważne opracowania naukowe podsumowujące efekty badań zarówno przedwojennych, jak i powojennych³¹.

W 2018 roku zasoby biblioteczne powiększyły się o kolejne cenne pozycje książkowe pochodzące z części prywatnego księgozbioru Antoniego Halora. Jego spadkobiercy na 10 lat przekazali do muzeum³², na podstawie umowy przechowania, 714 woluminów³³ książek i czasopism w językach polskim, niemieckim, rosyjskim i innych (przedwojennych i współczesnych) o tematyce regionalnej, między innymi publikacje dotyczące życia i pracy naukowej znanych badaczy Śląska – ks. Józefa Czempieła, Ludwika Malinowskiego, ks. Emila Szramka, Ryszarda Gansińca, Józefa Ligęzy, Adolfa Dygacza oraz opracowania z zakresu historii Górnego Śląska, monografie miejscowości czy liczny zbiór prac z zakresu folklorystyki,

z ok. 50 instytucjami (m.in. muzeami różnych typów, bibliotekami, instytutami i towarzystwami naukowymi).

31 I. Bukowska-Floreńska, *Stan i potrzeby etnologicznych badań śląskoznawczych*, [w:] *Deficyty badań śląskoznawczych*, red. M.S. Szczepański, T. Nawrocki, A. Niesporrek, Katowice 2010, s. 135.

32 17 września 2017 r. w MGPE odbyła się uroczystość związana z przekazaniem przez spadkobierców księgozbioru A. Halora m.in. żony i syna artysty: Bogumiły Hrapkowicz-Halorowej i Jakuba Halora, prelekcję na temat jego twórczości artystycznej i pisarskiej wygłosił Krzysztof Karwat.

33 Protokół zdawczo-odbiorczy z 19.09.2019 r. do umowy nr 1/2018 z 14.03.2018 r. dot. księgozbioru Antoniego Halora, s. 1 (protokół przechowywany jest w dokumentacji bieżącej Działu Nauki).

w tym bajki i legendy polskie, eskimoskie, czeskie, bliskowschodnie, sagi skandynawskie i islandzkie. Omawiany księgozbiór jest zatem odbiciem tylko części zainteresowań artysty, którego bogaty dorobek twórczy przedstawiono w skrócie w dalszej części artykułu.

Antoni Halor urodził się 12 lipca 1937 roku w Siemianowicach Śląskich. Studiował na Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, gdzie w 1965 roku uzyskał dyplom. Ukończył też studia w Państwowej Wyższej Szkole Teatralnej, Filmowej i Telewizyjnej w Łodzi (dyplom otrzymał w 1971 roku). W 2004 roku na Uniwersytecie Śląskim powstała jego praca doktorska z zakresu literaturoznawstwa pod tytułem *Legenda i prawda. Wokół wybranych mitów w kulturze śląskiej*.

Był osobą o wszechstronnych zainteresowaniach. Jako malarz, grafik i rysownik, członek Związku Polskich Artystów Plastyków, brał udział w wielu wystawach zbiorowych i indywidualnych w kraju i za granicą. Jego prace plastyczne znajdują się w kolekcjach górnośląskich muzeów³⁴ oraz zbiorach prywatnych w Europie i Kanadzie. Zajmował się również ilustracją książkową – w tym swoich dzieł literackich.

Bogaty jest również dorobek filmowy artysty jako reżysera i scenarzysty spektakli teatralnych oraz filmów dokumentalnych, animowanych, fabularnych, za które otrzymywał nagrody i wyróżnienia w konkursach i na festiwalach filmowych. Od 1971 roku był członkiem Stowarzyszenia Filmowców Polskich, jego pełna filmografia zawiera blisko 50 tytułów. Na uwagę zasługuje film dokumentalny *Testament* nagrodzony na KFFK w Krakowie w 1970 roku i na Międzynarodowym Festiwalu Filmów Krótkometrażowych w Tours we Francji w 1971 roku. Film *Jeden plus jeden* otrzymał nagrody na festiwalu filmów krótkometrażowych w fińskim mieście Tampere oraz na festiwalu filmowym w Londynie za najlepszy film roku 1974.

Pod koniec lat 80. XX wieku artysta zajmował się twórczością literacką, której podłożem była ogromna wiedza naukowo-literacka, historyczna i filozoficzna. Powstało wiele publikacji związanych z problematyką obyczajowości i folkloru Górnego Śląska, między innymi cykle: *Podania i legendy naszych miast* (1987 rok), *O słynnych zbójcach Eliaszu i Pistulce* (1988 rok) oraz – na łamach czasopisma „Śląsk” – *Pejzaż mitologiczny* (od pierwszego numeru miesięcznika aż do śmierci twórcy). Spośród licznych publikacji książkowych wymienić należy: *Podania i legendy mikołowskie, Bożogrobcy*

■ 34 Od września 2017 r. do maja 2018 r. zorganizowano w muzeum wystawę czasową ze zbiorów rodziny Halorów pt. „Pejzaż górnośląski w grafice Antoniego Halora z okresu młodości”.

i pudłyrze. Podania i legendy chorzowskie, Rok obrzędowy na dawnej ziemi bytomskiej. Antoni Halor zmarł 10 lutego 2011 roku w Katowicach³⁵.

Artysta związany był również przez pewien czas z (M)GPE. Przy współpracy z nim w roli gawędziarza zrealizowano w 1990 roku we wnętrzach chałupy z Katowic jedną z pierwszych lekcji muzealnych dla uczniów szkoły podstawowej pt. „Wieczór u Skiby” i „Wieczór podań i baśni górnośląskich”³⁶.

Ciekawostką jest również fakt, że podstawą polskiego wydania książki Antona Oskara Klausmanna pt. *Górny Śląsk przed laty*³⁷, w tłumaczeniu Antoniego Halora i opracowaniu graficznym Edwarda Josefowskiego, był egzemplarz wypożyczony przez tłumacza właśnie z biblioteki (M)GPE³⁸. Publikacja ma charakter wspomnieniowy, opowiada o okresie gwałtownych przemian w 2. połowie XIX wieku na Górnym Śląsku – krainie młodości autora. Liczne anegdoty oraz barwne opisy zwyczajów dni powszednich i świątecznych Górnoślązaków sprawiają, że lektura dzieła jest dla współczesnych zajmująca.

Profil księgozbioru muzealnego od samego początku zgodny był z polityką gromadzenia zbiorów muzealnych i ze specyfiką muzeum na wolnym powietrzu. Rozległa tematyka badawcza i zakres prac realizowanych przez pracowników merytorycznych (M)GPE stawały przed bibliotekarzem konieczność budowania księgozbioru o charakterze specjalistycznym, zawierającego opracowania naukowe między innymi z etnologii i etnografii oraz dziedzin pokrewnych, historii materialnej i duchowej wsi, dworów oraz małych miasteczek, jak również z zakresu kultury i historii regionu, muzealnictwa, w szczególności konserwacji zabytków budownictwa drewnianego i opracowań odnośnie do organizacji oraz funkcjonowania

■ 35 Opracowano na podstawie: *Biogram*, [@:] <http://halor.art.pl>, dostęp: 7.05.2010.

36 Antoni Halor chętnie odwiedzał w owym czasie bibliotekę muzeum, autorka miała wówczas okazję do rozmów z artystą, w wyniku których powstał projekt zrealizowania wspomnianych zajęć muzealnych.

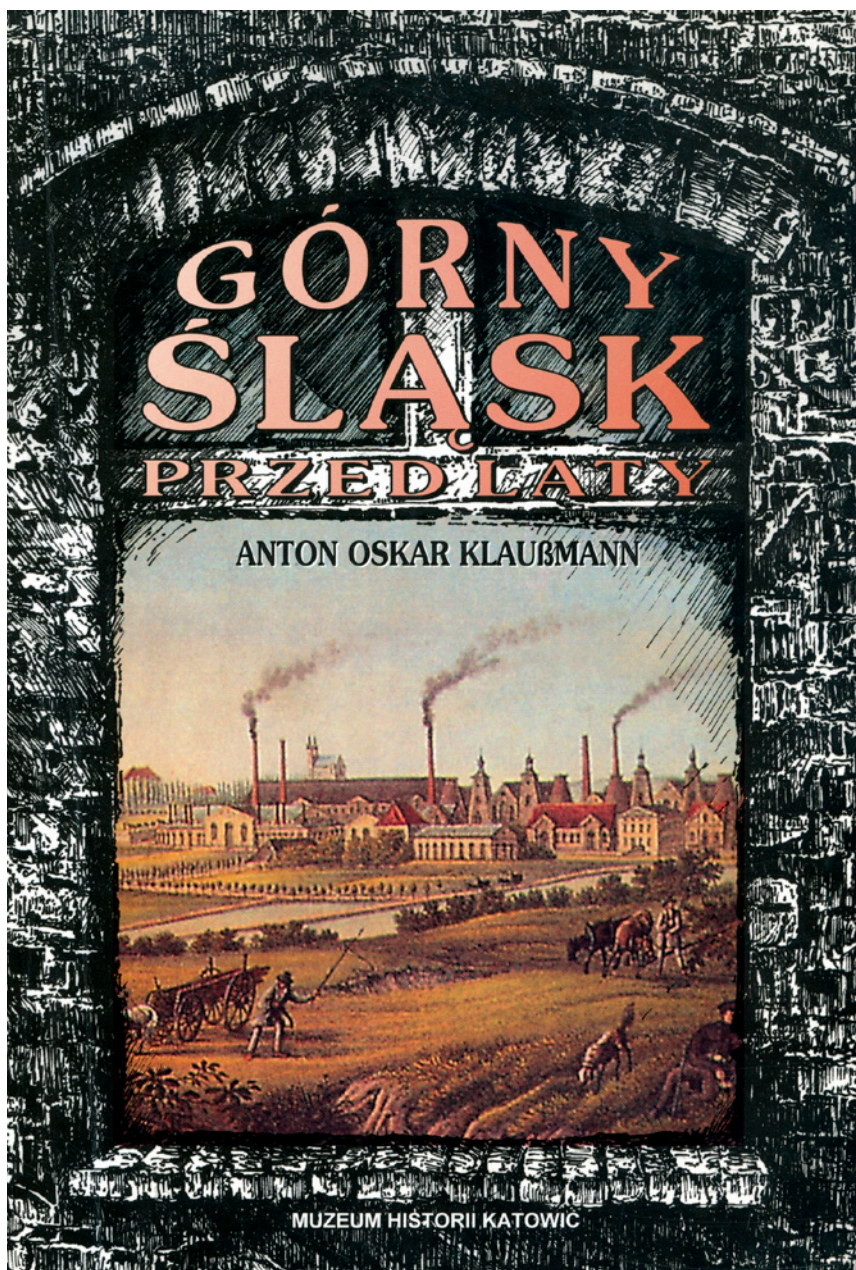
37 Oba wydania znacząco się różnią m.in. formatem i oprawą, w polskim wydaniu zrezygnowano z publikacji kolorowych tablic z litografiami m.in. z 1. połowy XIX w., fotografii z 2. połowy XIX w. (jedynie na przedniej i tylnej stronie okładki zamieszczono kolorowe litografie przedstawiające m.in. Królewską Hutę w 1828 r.) oraz rysunków R. Knötla, tytuł wydania polskiego nie oddaje również w pełni brzmienia oryginału, zob. A.O. Klausmann, *Górny Śląsk przed laty. Pierwsze wydanie Berlin 1911*, Katowice 1996, s. 219.

38 A.O. Klausmann, *Oberschlesien vor 55 Jahren und wie ich es wiederfand: nach persönlichen Erinnerungen geschildert*. Mit einem buntfarbigen Titelbild, 3 doppelseitigen und 29 ganzseitigen Illustrationen nach alten Lithographien und Photographien, sowie mit 21 Originalzeichnungen und einem Original-Umschlagbild/von Professor Richard Knötel, Berlin: Phönix Verlag [1911], s. XII, 339.



Fot. 4. Okładka wydania A.O. Klausmann, *Oberschlesien vor 55 Jahren...*, z księgozbioru (M)GPE

Fot. A. Kreis, 2019 rok



Fot. 5. Okładka polskiego wydania A.O. Klausmann, *Oberschlesien vor 55 Jahren...*, z księgozbioru (M)GPE

Fot. A. Kreis, 2019 rok

muzeów typu skansenowskiego. Zbiory biblioteczne służą przede wszystkim działalności naukowo-badawczej oraz popularyzatorsko-edukacyjnej pracowników (M)GPE. Udostępniane są również na miejscu studentom i doktorantom różnych uczelni górnośląskich, uczonym oraz pracownikom instytucji kulturalnych.

Ze względu na ograniczoną powierzchnię pomieszczenia bibliotecznego (i wspomnianego braku pomieszczenia magazynowego) druki zwarte ułożone są na regałach według numerów inwentarzowych, a czasopisma i wydawnictwa ciągłe – według sygnatur. Dla wygody czytelników wydzielono z całości księgozbiór podręczny składający się między innymi ze słowników, encyklopedii, bibliografii oraz monografii historycznych miast, na przykład Katowic, Będzina, Pszczyny, Czeladzi oraz regionów, w tym Śląska Cieszyńskiego. Oddzielnie ułożono księgozbiór A. Halora. Książki stoją według numerów inwentarzowych pochodzących z osobno – dla tego zbioru – założonego inwentarza.

W wyniku dokonanych zakupów, darów i prowadzonej od 2013 roku przez MGPE intensywnej wymiany wydawnictw, dzięki której zbiory książkowe powiększyły się o wiele cennych publikacji między innymi z zakresu muzealnictwa, opracowań regionalno-historycznych, monograficznych miast górnośląskich, stan księgozbioru na 31 grudnia 2019 roku wynosił 4871 woluminów³⁹.

W pomieszczeniu bibliotecznym znajdują się, oprócz zbiorów książkowych i części czytelniczej, stanowisko komputerowe pracownika Działu Nauki opiekującego się zbiorami, kserokopiarka oraz tradycyjny katalog kartkowy – alfabetyczny i rzeczowy (wszystkie opisy katalogowe sporządzano wówczas odręcznie lub na maszynie do pisania). Zaprzeszono jednak jego aktualizacji z chwilą zakupu programu bibliotecznego MATEUSZ stosowanego przez duże i małe biblioteki pracujące w systemie rozproszonym. Umożliwia on między innymi automatyczne pozyskiwanie opisów z baz zewnętrznych (opisów z plików .mrc w formacie .iso), wydruk kart księgi inwentarzowej⁴⁰, rejestrację wypożyczeń książek oraz przeprowadzanie skontrum, ma również wygodny w obsłudze katalog książkowy. Zastosowanie komputerów usprawniło dostęp do zasobów bibliecz-

■ 39 Stan księgozbioru (M)GPE na 31 grudnia 2019 r. wynosił 2957 woluminów książek i 1914 czasopism: Protokół finansowo-ilościowy stanu księgozbioru (M)GPE z 31.12.2019, s. 2 (dokumenty bieżące Działu Nauki).

40 Do lipca 2014 r. bieżące nabytki wpisywano do dwóch inwentarzy książkowych: druków zwartych oraz czasopism i wydawnictw ciągłych. Po tej dacie przeniesiono wpisy z obu ksiąg do inwentarza w wersji cyfrowej, a pliki zapisano w programie Excel.



Fot. 6. Pomieszczenie biblioteczne, przestrzeń wydzielona dla czytelników

Fot. E. Zacharyasz, 2019 rok

nych, poprawiając efektywność pracy bibliotekarza, jednak konieczne jest w przyszłości udostępnienie MATEUSZA w sieci wewnętrznej muzeum i zakończenie prac związanych z wprowadzeniem do programu czasopism i wydawnictw ciągłych.

Warto wspomnieć o kilku ważnych opracowaniach znajdujących się w księgozbiorze muzealnym, istotnych w pracy naukowej przede wszystkim etnografa i historyka. Na pierwszym miejscu należy wymienić wielotomowe dzieło Oskara Kolberga, które powstało w oparciu o badania



Fot. 7. Widok z okna pomieszczenia bibliotecznego na ekspozycję muzealną

Fot. E. Zacharyasz, 2019 rok

terenowe prowadzone „w granicach Polski przedrozbiorowej”. Na jego etnograficzne zbieractwo miało wpływ staranne wykształcenie ogólne i muzyczne. Był uczniem między innymi Józefa Elsnera, nauczyciela Fryderyka Chopina. Grał na fortepianie i komponował, korzystając z motywów muzyki ludowej⁴¹, dlatego początkowo interesowały go wyłącznie pieśni.

Spośród wielu tytułów na szczególną uwagę zasługują między innymi wielotomowe wydania: *Komentarzy*⁴² do map *Polskiego Atlasu Etnograficznego*⁴³, *Słownika gwar śląskich*⁴⁴, „Biuletynu Stowarzyszenia Muzeów na Wolnym Powietrzu w Polsce”⁴⁵.

Ważną rolę pełnią opracowania na temat budownictwa drewnianego z terenów dawnej Rzeczypospolitej oraz przedwojennego Śląska, ponieważ dokumentują i opisują w większości obiekty, które nie przetrwały do naszych czasów. Do takich należy praca zawierająca alfabetyczny spis przykładów budownictwa drewnianego w dawnej Polsce autorstwa Zygmunta Glogera, pt. *Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce*⁴⁶. Zapewne z miłości do książki historycznej wydane zostały reprinty tej pozycji, między innymi przez wydawnictwo „Grafika” w 2006 roku, chociaż oryginał dostępny jest już w formie cyfrowej na stronie polskiej biblioteki cyfrowej „Polona”⁴⁷.

■ 41 S. Krzemień-Ojak, *Autorytety polskiej humanistyki. Oskar Kolberg (1814–1890)*, „Obrazy w kulturze” 2006, 4 (50), s. 232–233, 236, [@:] www.nck.pl/upload/archiwum_kw_files/artykuly/18_slaw_krzemien-ojak_-_oskar_kolberg.pdf, dostęp: 19.05.2020.

42 *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego*, t. 1–5, red. J. Bohdanowicz, Wrocław 1993–1999, t. 6–8, red. Z. Kłodnicki, Wrocław – Cieszyn 2002–2009, t. 9, red. Z. Kłodnicki, A. Pieńczak, Wrocław – Cieszyn 2010–2013.

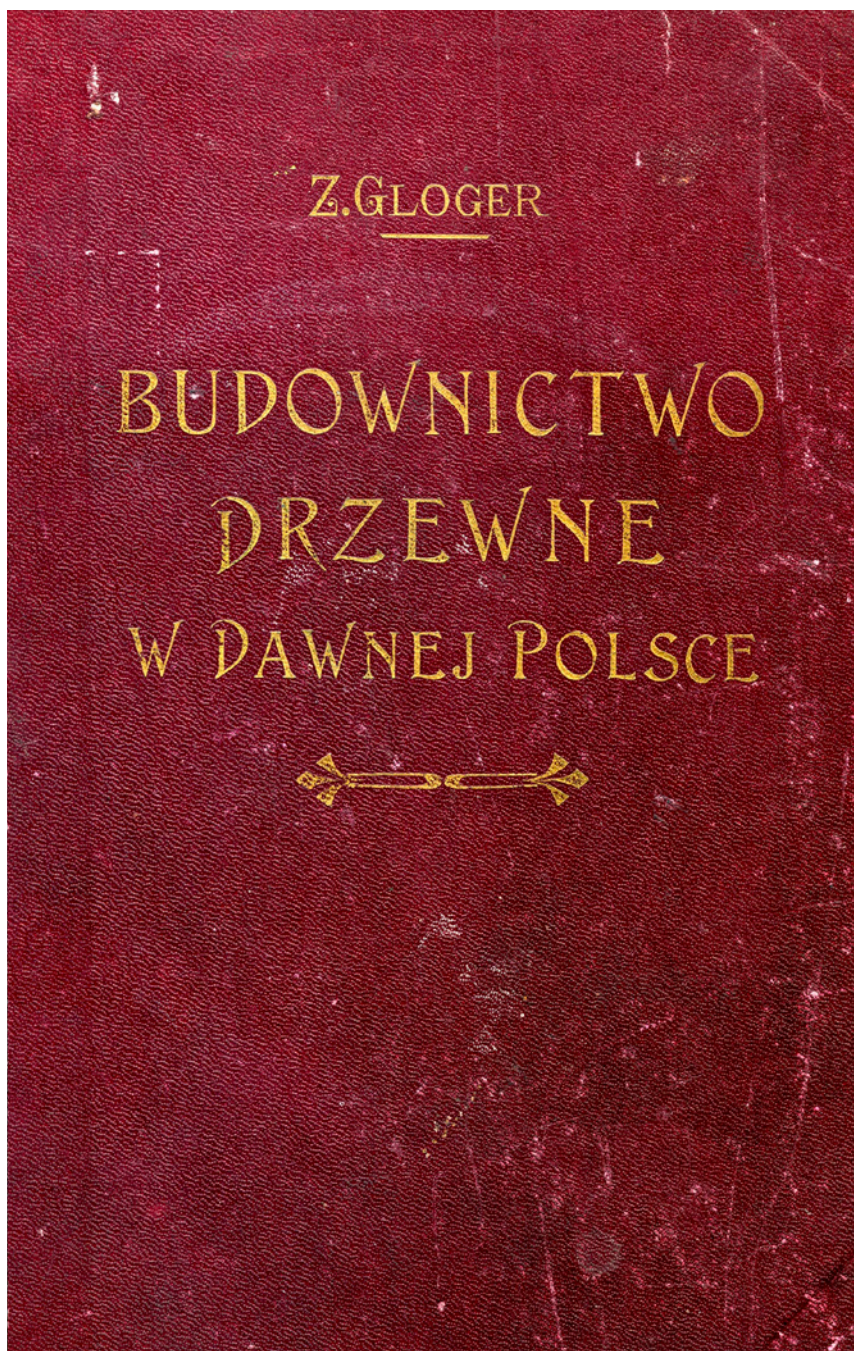
43 *Polski Atlas Etnograficzny*, z. 1–6, red. J. Gajek, Warszawa 1964–1981. Dzieje tego opracowania sięgają okresu międzywojennego, w 1953 r. prace na atlasem przejął Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu (Zakład Etnografii), zob. Z. Kłodnicki, A. Pieńczak, J. Koźmińska, *Polski atlas etnograficzny. Historia, osiągnięcia, perspektywy badawcze*, Katowice 2017, 23–24.

44 *Słownik gwar śląskich*, t. 1–14, red. nauk. B. Wyderka, Opole 2000–2017.

45 „Biuletyn Stowarzyszenia Muzeów na Wolnym Powietrzu w Polsce”, Wdzydze, Toruń 1999–2015. Periodyk jest ważnym dla środowiska muzealników skansenowskich wydawnictwem, w którym drukowane są m.in. materiały z konferencji skansenowskich.

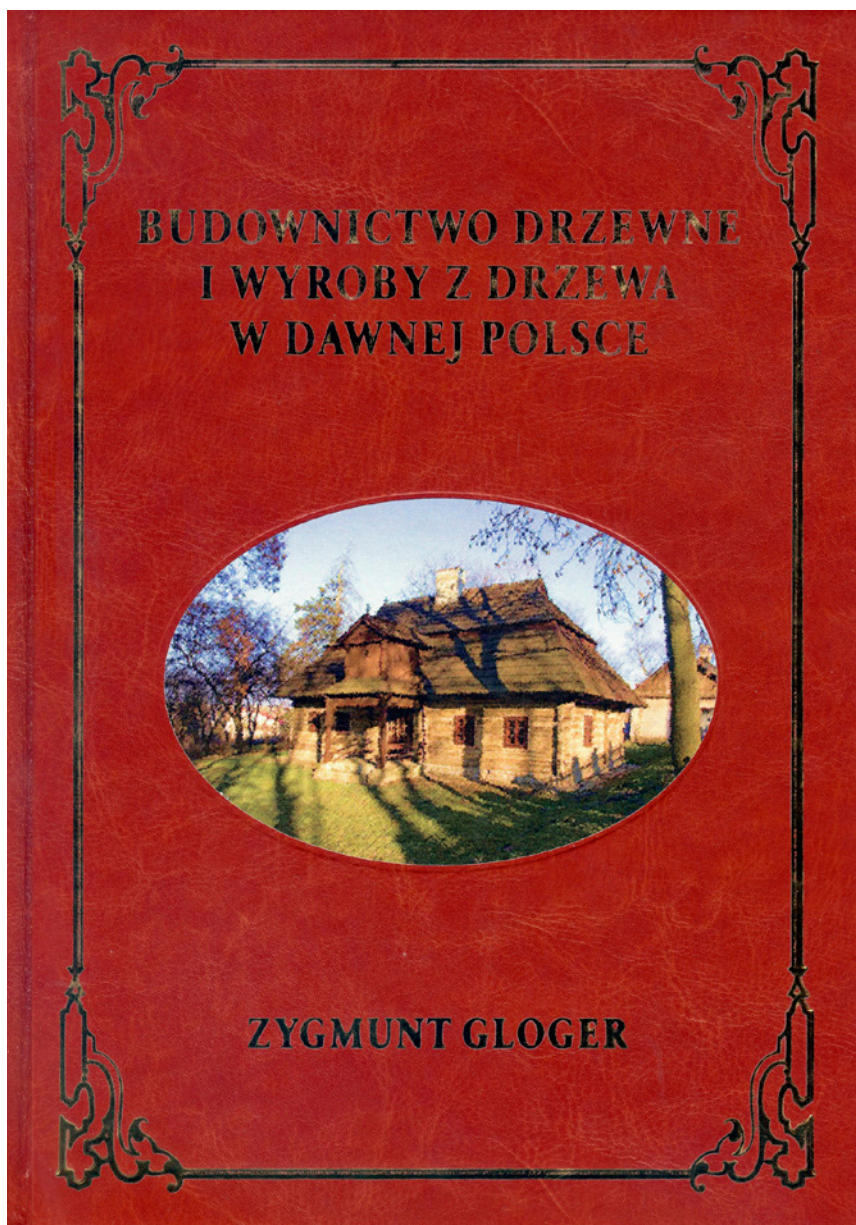
46 Z. Gloger, *Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce*, t. 1–2, Warszawa 1907–1909 (oraz reprint tego dzieła wydany przez wydawnictwo „Grafika”).

47 *Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce*, t. 1, [@:] <https://polona.pl/item/budownictwo-drzewne-i-wyroby-z-drzewa-w-dawnej-polsce-t-1,NzA1MjA/2/#info:metadata>, dostęp: 17.05.2020.



Fot. 8. Okładka oryginalnego wydania Z. Gloger, *Budownictwo drzewne...*, z księgozbioru (M)GPE

Fot. A. Kreis, 2019 rok



Fot. 9. Okładka reprintu warszawskiego wydania książki Z. Gloger, *Budownictwo drzewne...*, z księgozbioru (M)GPE

Fot. A. Kreis, 2019 rok

Lista wartościowych publikacji wchodzących w skład księgozbioru muzealnego jest długa, zakończyć ją więc wypada informacją o wydawnictwach Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie”, które, będąc efektem realizowanych przez instytucję projektów badawczych, są znakomitym uzupełnieniem omawianej kolekcji książkowej i znalazły swe miejsce na (jeszcze) wolnych półkach bibliotecznych. Należą do nich wydawnictwa naukowe, w tym wydawane od 2013 roku czasopismo „Rocznik Muzeum »Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie«”, w którym zamieszczane są studia i opracowania o interdyscyplinarnym podejściu badawczym na temat historii oraz materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Szczególnym zainteresowaniem cieszy się naukowa seria pt. „Monografie i Materiały MGPE”, którą zapoczątkowały trzy tomy obszernego opracowania wyników badań terenowych prowadzonych na terenie Zagłębia Dąbrowskiego w latach 1999–2004 w formie wywiadów mających na celu zapis bajek ludowych, legend, anegdot, podań, opowieści wspomnieniowych i legend współczesnych pt. *Proza folklorystyczna u progu XXI wieku*⁴⁸, które zebrała, opracowała i wstępem opatrzyła dr Agnieszka Przybyła-Dumin. Na uwagę zasługuje również tom czwarty serii, w którym opublikowano unikatowe, nieznane wcześniej akta sądowe z obszarów dwóch wsi górnośląskich – Chorzowa i Dębu – z lat 1534–1804, przechowywane dziś w Archiwum Państwowym Pruskiego Dziedzictwa Kultury w Berlinie. W tej serii wydane zostały również materiały z badań terenowych prowadzonych w ramach takich tematów badawczych, jak wieś jako organizm społeczny, genealogia chłopska, przekształcanie się zabudowy i krajobrazu obszarów wiejskich oraz folklor narracyjny i wspomnieniowy. Na uwagę zasługuje zamieszczony w kolejnych tomach (5, 13 i 17) cykl monografii zbiorowych o charakterze interdyscyplinarnym poświęcony problematyce przemian w obrębie kultury materialnej, społecznej i symbolicznej wsi, w tym zabudowy późnośredniowiecznych i nowożytnych osad, które z różnych powodów zostały w przeszłości porzucone, oraz pozostałości dawnych układów ruralistycznych i struktur osadniczych. Niezwykle cenne są opracowania genealogii górnośląskich rodów chłopskich na tle ówczesnych stosunków społecznych, które są efektem wieloletnich badań autorów. W związku z omawianym tematem pozostaje 20 zeszytów z popularnonaukowej serii wydawniczej „Historia, ludzie, miejsca. Zeszyty

■ 48 Szczegółowe informacje na temat tej i innych publikacji zamieszczone są na stronie internetowej (M)GPE [@:] <http://muzeumgpe-chorzow.pl/pl/dzialalnosc-naukowa/publikacje-muzeum/>, dostęp: 25.05.2020.

budownictwa drewnianego Muzeum »Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie«, w których przedstawiane są historie prezentowanych na ekspozycji muzealnej drewnianych obiektów mieszkalnych i sakralnych oraz innych przykładów architektury wiejskiej, a także związanych z nimi dziejów rodzin chłopskich – ich dawnych właścicieli czy użytkowników.

Autorami cennych opracowań wspomnieniowych są nie tylko badacze regionu i naukowcy z dużych ośrodków uniwersyteckich, ale również osoby mocno związane z lokalnymi społecznościami – a przez pamięć o życiu przodków – z historią rodziny i miejscowości, w której spędzili dzieciństwo i młodość. Mają zatem swoją serię popularyzatorską pt. „Jako downi bywało”, w której publikują jako depozytariusze dziedzictwa kulturowego Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego.

Na przedstawioną historię powstania i kształtowania się księgozbioru muzealnego (M)GPE składają się różne ciekawe wątki związane między innymi z postaciami zasłużonymi dla kultury Górnego Śląska, znakomitym naukowcem i badaczem regionu – etnografem Józefem Ligęzą oraz znanym artystą i literatem Antonim Halorem, których księgozbiory weszły w skład omawianego zbioru książkowego, powiększając jego zawartość. Z kolei książki pozyskane w drodze przekazania darów przez instytucje i stowarzyszenia wzbogaciły go o dzieła często o antykwarycznej wartości.

Na zakończenie należy podkreślić jeszcze raz unikatową wartość omawianego w pierwszej części zasobu archiwalnego, którego instytucja jest strażnikiem:

Dokumentacja konserwatorska spełnia wiele funkcji. Ważna jest jej rola jako pomocy w pracy muzealno-edukacyjno-pedagogicznej dla różnego rodzaju placówek zajmujących się opieką i ochroną dzieł sztuki. Ważna jest dla konserwatora, sprawującego bezpośrednio tę opiekę, dla kuratora odpowiedzialnego za kształt projektu w kolejnych ekspozycjach, ale również i dla samego artysty. [...] Dokumentacja więc to rodzaj „czarnej skrzynki” – zbioru danych, które niezależnie od tego, czy samo dzieło będzie istniało, są zgromadzone, usystematyzowane i będą stanowić źródło informacji i bazę dla wszelkich badań, analiz humanistycznych i działań konserwatorskich w przyszłości⁴⁹.

■ 49 M. Jadzińska, *Rola dokumentacji w procesie zachowania i konserwacji sztuki współczesnej*, [a@:] sid_vol_04_jadzinska.pdf, dostęp 8.05.2020.

Opracowanie nie wyczerpuje tematu, konieczne będzie kontynuowanie między innymi podjętych ostatnio szczegółowych badań archiwalnych związanych z 45-letnią historią (M)GPE, które pozwolą odpowiedzieć na liczne pytania związane z omawianymi zbiorami archiwalnymi i bibliotecznymi, w szczególności z początkami budowy, organizacji i działalności muzeum, nie zapominając również o ludziach, którzy w nim pracowali.

Summary

History of Creation and Formation of the Book Collection and Archival Resources of the Museum “Upper Silesian Ethnographic Park in Chorzów” from 1969 to 2019 in the Context of the Specificity of Open-Air Museums in Poland

The article is the first attempt to present the history of the creation and development of the archival resource the Museum “Upper Silesian Ethnographic Park in Chorzów” and the museum’s book collection in the years 1969–2019, taking into account the specificity of open-air museums in Poland. This study was based mainly on documents stored in the museum’s archives. Important information was also contained in articles by various authors related to the field research on wooden construction, clothing and folklore conducted in Upper Silesia in years 1952–1963, as well as in scientific studies published in journals and periodicals. Furthermore, the memoirs obtained during interviews with people who participated in these studies and works related to both the design and implementation assumptions of the spatial planning, and the construction of the museum were also highly valuable.